

Kenan Huseinspahić
Student II ciklusa
Fakultet humanističkih nauka
Univerziteta „Džemal Bijedić“

UDK 94(497.1) (049.3)

**ADNAN VELAGIĆ, DOK SU GORJELE BUKTINJE.
HISTORIJA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE
BZK „PREPOROD“ – GRADSKO DRUŠTVO MOSTAR,
MOSTAR, 2020, STR. 317**

Jugoslavija je nesporno jedinstven primjer države u svijetu. Bez obzira na to što je historiografija dala ogroman uvid u političke, socijalne, privredne i druge prilike u Jugoslaviji još uvijek postoje pitanja na koja treba dati odgovore. Za razumijevanje prilika, nastanka, postojanja i na kraju raspada Jugoslavije neophodan je činjenični uvid u razloge njenog raspadanja a to je, po mnogima, sukob različitih koncepcija njenog uređenja. Cilj knjige *Dok su gorjele buktinje. Historija socijalističke Jugoslavije* autora prof. dr. Adnana Velagića, redovnog profesora sa Odsjeka za historiju Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru o kojoj ćemo u nastavku pisati jeste da se prvenstveno mladim generacijama pruži uvid u širi kontekst od onog koji im se nudi ali i da bi, kako navodi sam autor, mogli nastaviti svoj razvoj na zdravim osnovama.

Autor knjigu počinje poglavljem pod nazivom *NA KLIMAVIM NOGAMA. Kraljevina Jugoslavija od Trojnog pakta do kraja Aprilskog rata* (15 – 43) gdje se bavi prilikama koje su obilježile političku scenu nakon Prvog svjetskog rata. Francuska i Velika Britanija kao pobjednici Prvog svjetskog rata uspostavljanjem „Versajskog sistema“ vodile su „glavnu riječ“ u Evropi. Njemačka koja je jedno vrijeme nakon rata propadala zbog nameta vrlo brzo se oporavila zahvaljujući Nationalsocijalističkoj njemačkoj radničkoj partiji na čelu sa Adolfom Hitlerom koji je od preuzimanja vlasti 1932. godine zauzimao sve više teritorija. Savezom Njemačke sa Japanom 1936. a potom i sa Italijom 1939. godine stvoreni su uslovi za potpisivanje Trojnog pakta. Početak „novog svjetskog poretka“ bio je

napad Njemačke na Poljsku čime je izazvan Drugi svjetski rat. U ovim prilikama Kraljevina Jugoslavija je jedno vrijeme uspjela da ostane izvan ratnih dešavanja vodeći politiku neutralnosti. Međutim, pod sve većim pritiskom sila Osovine na kraju je popustila, prvo priznavanjem Sovjetskog Saveza, potom potpisivanjem jugoslovensko-sovjetskog trgovačkog ugovora a potom i pristupanjem Trojnom paktu. Potpisivanje Protokola izazvalo je revolt kod naroda koji je masovno izašao na demonstracije, a što je ujedno bilo plodno tlo za državni udar predvođen generalom Dušanom Simovićem u dogovoru sa generalom Borivojem Mirkovićem i pukovnikom Dragutinom Savićem. Hapšenje članova vlade i proglašenje kralja Petra II Karađorđevića punoljetnim dovelo je do ostavke kneza Pavla i njegovog napuštanja Jugoslavije. Kako su novonastale prilike u Jugoslaviji ugrožavale Hitlerov plan i operaciju Barbarossa on je odlučio da Jugoslaviju potpuno uništi kao državu. Napad na Jugoslaviju počeo je 6. aprila 1941. godine i trajao je dvanaest dana što je jasan pokazatelj da Jugoslavija nije bila spremna za takav napad ni vojno ni ekonomski. Ono što je uslijedilo nakon agresije i raspodjele plijena zapečatilo je sudbinu Kraljevine Jugoslavije kao države čiji „pakao“ je tek počeo.

Upravo sljedeće poglavlje nosi naziv *RATNI INFERNO. Područje Jugoslavije od 1941. do 1945. godine* (43 – 89) u kojem su detaljnije opisane prilike koje su vladale u tada već „raskomadanoj“ Jugoslaviji. Iako uništena kao država i podijeljena još uvijek je „živjela“ ideja o obnovi Jugoslavije, za koju su se zalagale dvije vojno-političke grupacije, naravno svaka sa svojim ideologijama i vizijama o uređenju nove Jugoslavije. Na jednoj strani djelovao je tzv. Ravnogorski pokret Dragoljuba Draže Mihajlovića koji je težio obnovi monarhističke Jugoslavije na novim federalističkim principima. Iz mnogobrojnih dokumenata jasno se vidi da je politički program Ravnogorskog pokreta ništa manje nego ekstremna varijanta velikosrpskih pretenzija. Jedan od takvih dokumenata je i proglas *Homogena Srbija* kojeg je 30. Juna 1941. godine sastavio Stevan Moljević, politički rukovoditelj Dražinog četničkog pokreta. U osnovi ovog proglasa u početku je bila ideja o stvaranju Srbije u već određenim okvirima Jugoslavenskih granica, međutim taj cilj je uskoro dobio i novu dimenziju koja se pored etničkog čišćenja nesrpskog stanovništva ogladala i u stvaranju „Velike Srbije“ odnosno stvaranju samostalne velikosrpske države. Sa druge strane kao potpuna

suprotnost gore opisanoj grupaciji bila je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) koja se od svog pojavljivanja na političkoj sceni opredijelila za antifašizam i borbu protiv okupatora s ciljem socijalističke revolucije i uspostave „Nove Jugoslavije“. Ta „Nova Jugoslavija“ bi počivala na principima demokratskog i federativnog državnog uređenja. Pored borbe protiv okupatora KPJ se snažno borila i protiv nacionalizma i šovinizma u sopstvenim redovima. Rješavanje nacionalnog pitanja bila je ključna ideja pored Narodnooslobodilačke borbe (NOB). U ostvarenju te vizije ključnu ulogu imalo je osnivanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a). Iako su na početku ove dvije grupacije bile ujedinjene u borbi protiv okupatora ubrzo su se razile zbog suprotstavljenih ideologija. Autor u nastavku opisuje nedaće koje je KPJ imala u stvaranju nove države, od borbe sa okupatorima, rješavanja nacionalnog pitanja, borbe sa narodnim neprijateljima pa sve do stvaranja Demokratske Federativne Jugoslavije.

Kraj Drugog svjetskog rata označio je početak novog vala promjena kako političkih tako i teritorijalnih koji je obuhvatio i „Novu Jugoslaviju“ koja je ne samo zbog svoje uloge u ratnim godinama postala važan regionalni i međunarodni faktor, nego i zbog svog geostrateškog položaja. O nastanku i samom razvoju „Nove Jugoslavije“ autor govori u trećem poglavlju pod nazivom *REVOLUCIJA NADJELU. Jugoslavija od 1945. do 1953. godine* (89 – 127). KPJ je ostala pri stavu, kako navodi autor, da je jednopartijski sistem najbolje rješenje za jugoslavenske narode. Preuzevši potpunu kontrolu u JA i milicijskim organima KPJ je postepeno utirala put ka komunizmu, te je nametanjem tzv. demokratskog centralizma uspjela, makar neko vrijeme, da kontroliše sve veće poremećaje u funkcionisanju zajedničke države. Prvi izbori donijeli su KPJ veliku pobjedu što joj je dalo „vjetar u leđa“ da se na političkom planu obračuna sa profašističkim zaostacima i političkim neistomišljenicima. Demokratska Federativna Jugoslavija odlukom Ustavotvorne skupštine proglašava se narodnom republikom pod nazivom Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ), što je pratilo i donošenje prvog Ustava. Jedno od najvažnijih pitanja koje je razmatrano u tom procesu jeste nacionalno pitanje, čija suština je došla do izražaja već pri samom izboru grba države. Odlučeno je da grb ima pet buktinja koje bi predstavljale priznate narode Jugoslavije (Srbe, Hrvate, Slovence, Makedonce i Crnogorce). *Dok su*

gorjele buktinje gdje su bili Muslimani? Ovakvoj odluci otvoreno se usprotivio Husein Ćišić čije mišljenje nije uvaženo tako da je on jedini koji je glasao protiv Ustava FNRJ. Donošenje ovakvog Ustava jasan je pokazatelj da KPJ nije bila ni blizu rješavanja nacionalnog pitanja. Formiran je velikodržavni monopol na čijoj osnovi je počivao unitarni administrativno-centralistički sistem što je nespojivo s principima nacionalne ravnopravnosti i mogućnosti svake nacije da razvija svoju samostalnost i državnost u okvirima federacije. Autor dalje opisuje sukob KPJ sa kompartijama Informbiroa (IB) na čelu sa Svesaveznom komunističkom partijom (boljševika) – SKP(b). Staljin je u saradnji sa vrhom SKP(b)-a imao za cilj uništiti autonomno ponašanje ostalih komunističkih partija te upravljati kako njihovom unutrašnjom i vanjskom politikom tako i privredom njihovih zemalja. Informbiro u ljeto 1948. godine optužuje KPJ kao partiju koja vodi antisovjetsku politiku na čelu sa sitnoburžujkim nacionalistima. Sukob KPJ sa „bratskim komunističkim partijama“ dovelo je do ideološkog udaljavanja od staljinizma i vraćanja Partije svojim iskonskim ideološkim korijenima tj. izvornom marksizmu. Rezultat je bilo usvajanje Zakona o radničkom samoupravljanju i proširivanje samostalnosti nižih organa Partije, koja je na Šestom kongresu 1952. godine preimenovana u Savez komunista Jugoslavije.

O periodu koji je uslijedio i bio mnogo težak za Jugoslaviju govori četvrto poglavlje knjige *SAMOUPRAVNIM PUTEVIMA PREMA KONFEDERACIJI. Jugoslavija od 1953. do 1967. godine* (127 – 169). U pokušaju da socijalističko samoupravljanje sprovede u djelo Narodna skupština je usvojila Zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ i saveznih organa oblasti poznat kao Ustavni zakon. Prvi pokušaj reforme federacije učinjen je već 1953. godine kada se pod velom samoupravnog demokratskog socijalizma željela radikalno smanjiti uloga i moć federalne administracije. Međutim, taj pokušaj nije uspio. Socijalističko samoupravljanje, kako navodi autor, moglo se sprovesti u djelo samo ukoliko bi SKJ zauzeo novu ulogu u društvu. Kriza unutar SKJ je postala izražajniša što je dovelo do oštrog obračuna Partije sa svima onima koji nisu prihvatili „novi kurs“ kao i onima koji su ga tumačili na svoj način. Na osnovi različitih ekonomskih interesa sve više je dolazilo do sukobljavanja među republikama i pokrajinama što je dovelo do krize u rukovođenju i upravljanju u saveznim državnim centrima. Dugo potiskivano nacionalno pitanje ponovo se

našlo na dnevnom redu. Čvrsto zadržavanje birokratskog centralizma s jedne strane je „podgrijavalo“ unitarističke i velikodržavne tendencije, dok je s druge strane budilo i obnavljalo separatističke tendencije. Ovo pitanje nije zaobišlo ni Bosnu i Hercegovinu u kojoj su muslimani bili nacionalno nepriznati. Pritisak da nacionalno opredjeljenje bosanskohercegovačkih muslimana bude u srpskom ili hrvatskom pravcu, bilo je plodno tlo, kako navodi prof. Velagić, ka stvaranju animoziteta i težnji ka neostvarenoj hemogenističkoj ambiciji Srbije i Hrvatske prema Bosni i Hercegovini. Iako je CK SKJ isticanjem uspjeha u izgradnji socijalističkog samoupravljanja i značajnih privrednih dostignuća Jugoslavije pokušao da prevaziđe nacionalističke pojave, nacionalne tenzije nisu prestajale. Izglasavanje Ustava SFRJ 1963. označilo je početak puta ka konfederativnoj Jugoslaviji. U sukobu decentralističkih i unitarno-centralističkih snaga nacionalno pitanje je i dalje „visilo u zraku“ i „gurano pod tepih“ te spominjano tu i tamo karakterišući ga kao nesporazum. Konačni obračun sa unitarno-centralističkim snagama počeo je na Brionskom plenumu 1966. godine kada su pristaše centralizma doživjele poraz pod rukovodstvom Aleksandra Rankovića.

Poglavlje *NA RAZMEĐIMA HISTORIJSKIH ODLUKA. Jugoslavija do kraja 70-ih godina* (169 – 229) obuhvata period od Brionskog plenuma 1966. godine pa sve do konačnog ozvaničenja konfederacije. 1966. godina bila je prekretnica u političkim prilikama u Jugoslaviji. Autor u ovom poglavlju u prvim redovima pažnju posvećuje preokretu u politici SKJ u Bosni i Hercegovini, tačnije prema bosanskohercegovačkim Hrvatima u Hercegovini. Održavanjem Mostarskog savjetovanja 1966. godine učinjene su određene promjene na području Hercegovine koja je bila još uvijek snažno uporište ustaških ostataka, a najveći dio hrvatskog stanovništva zapadne Hercegovine podržavao križare. Nakon masovnih hapšenja i konfiskacije imovine „narodnih neprijatelja“ položaj Hrvata bio je jako loš. Kako bi dokazali svoju odanost aktuelnoj vlasti širom Hercegovine organizovani su skupovi na kojima je oštro osuđen ustaški pokret i izražavana podrška novoj vlasti u Jugoslaviji. Međutim, kako navodi prof. Velagić, svi napori da se Hrvati zapadne Hercegovine približe SKJ i institucijama vlasti davali su vrlo skromne rezultate. Autor je u ovom poglavlju pažnju posvetio negiranju nacionalnog identiteta bosanskohercegovačkih muslimana, koji su od opcije izjašnjavanja kao Srbi ili Hrvati, preko neopredijeljenih konačno dobili

potvrdu svog nacionalnog identiteta u Ustavu SR Bosne i Hercegovine. Uporedo sa navedenim problemima SKJ se sve više okretala decentralizaciji države što se jasno vidi usvajanjem amandmana na Ustav iz 1968. godine, kojima je naglašena uloga autonomnih pokrajina u Federaciji. To je potvrđeno usvajanjem novog Statuta SKJ na Devetom kongresu 1969. godine kojim je proširena odgovornost republičkih i pokrajinskih SK u kreiranju politike savezne partije. Međutim, svi problemi koji su postojali u tom periodu, kako ekonomski tako i kulturni i obrazovni bili su prožeti međunacionalnim tenzijama, što je dodatno predstavljalo problem u već narušenim republičkim međunacionalnim previranjima. U tome je prednjačio hrvatski nacionalni pokret (MASPOK) predvođen CK Saveza komunista Hrvatske, Maticom Hrvatske i studentima, koji su isticanjem šovinizma i propagiranjem ustaštva prouzrokovali jačanje srpskog nacionalizma u Hrvatskoj. Nakon sloma MASPOK-a savezni organi su se vratili nastavku izgradnje samoupravnog socijalizma i reformi federacije. U tom pravcu donesen je i posljednji Ustav SFRJ 1974. godine sa svim amandmanima iz 1968., 1968. i 1971. godine, kojim je ojačana pozicija republika i pokrajina na račun federacije, te ozvaničena konfederacija Jugoslavije.

Godine nakon usvajanja Ustava 1974. godine bile su mnogo teške za Jugoslaviju. Suočavajući se sa smrću Tita 1980. godine, ekonomskom krizom i nacionalnom pobunom Albanaca na Kosovu 1981. godine, Jugoslavija je sve više ka putu propadanja a ne napredovanja. Albanski nacionalni pokret imao je za cilj okupiti sve Albance u jednu pokrajinu (Republika Kosovo), što saveznom vrhu nije odgovaralo, pa su federalne vlasti pobunu ugušile nasilnim putem i započeli nove političke akcije koje su značile pojačan ideološko-politički rad u ovoj pokrajini. SDB je svim snagama nastojala otkriti organizatore pobune za koje se čvrsto mislilo da su inicijatori strane obavještajne službe, međutim konkretnih dokaza za to nije bilo. Albanci su bili malobrojan narod pa njihov nacionalni pokret kao takav nije mogao uzdrmati temelje Jugoslavije ali je bio uzrok buđenja srpskog nacionalizma koji je kao nacionalizam najbrojnijeg naroda Jugoslavije mogao dovesti do njenog propadanja, što se kasnije ispostavilo kao tačna činjenica. Razvoj srpskog nacionalizma počeo je odmah nakon donošenja Ustava iz 1974. godine, kada su postale sve učestalije krize Srbije sa njenim pokrajinama. Pokušaj rješavanja tog problema bilo je

sačinjavanje tzv. Plave knjige koja je na kraju od strane koordinacionog tijela koje ju je trebalo usvojiti označena kao nacionalistička i odbačena u potpunosti. Period koji je uslijedio obilježili su sve učestaliji i napetiji međunacionalni odnosi, ekonomska kriza i inflacija koja se strahovito pogubno odrazila na standard građana. U vremenu kada ekstremni nacionalizam sve više dobiva na značaju (u Srbiji se teži ka rehabilitaciji Draže Mihajlovića i Ravnogorskog pokreta, a u Hrvatskoj se afirmiše ustaštvo) kao „ulje na vatru“ pojavio se traktat grupe srpskih akademika Memorandum SANU-a kojim se oštro kritikuje jugoslovenska vlast optužujući je za ne samo gušenje privrede nego i nacionalne ravnopravnosti srpskog naroda. Tražene su izmjene Ustava iz 1974. godine kojima bi Srbija povratila puni suverenitet u pokrajinama. Dodatno narušavanje već uzburkane političke scene izazvalo je štampanje tzv. Bijele knjige od strane CK SKH u kojoj su prozvani svi intelektualci čiji rad nije bio u skladu s postojećim ideološko-političkim okvirima. Ovakve prilike u državi bile su plodno tlo za pojavu ekstremnih političkih snaga, a jedan takav uspon nazirao se u Srbiji pod vodstvom Slobodana Miloševića. On je kao predsjednik Gradskog komiteta SK Beograd a kasnije i predsjednik SK SKS svojom nacionalističkom retorikom utirao put ka oživljavanju velikosrpske koncepcije. Podstičući i organizirajući velike mitinge srpskog naroda („narodna događanja“) uspio je destabilizirati i srušiti rukovodstva u Crnoj Gori, Vojvodini i Kosovu. „Događanje naroda“ pokazalo se kao dobar sistem uspostavljanja kontrole nad republikama, međutim kada je takav miting zabranjen u Ljubljani Milošević je svoju velikosrpsku politiku usmjerio ka JNA i SKJ. Unutar JNA je uspio uraditi neke promjene, republike i pokrajine su isključene iz sistema komandovanja OS SFRJ što je pratilo i pročišćavanje armijskih redova od nesrpskih elemenata, međutim pokušaj da vrh SKJ stavi pod svoju kontrolu mu nije pošao za rukom. To se pokazalo na sjednici XIV kongresa SKJ 1990. godine, ujedno i posljednjoj takvoj. Zbog nemogućnosti dogovora dva bloka (slovenačko-hrvatski i srbijansko-crnogorski) te opstrukcija od strane pristaša srbijansko-crnogorskog bloka, slovenačka delegacija napušta kongres a potom to čine i hrvatski članovi čime je rad kongresa onemogućen. Ovakav raspad nekada jedinstvene partije jugoslovenskih komunista značio je ništa manje nego uvod u raspad Jugoslavije kao države.

U posljednjem poglavlju knjige pod nazivom *KRVAVI RASPAD. Disolucija socijalističke Jugoslavije i položaj Bosne i Hercegovine* (269 – 301) autor opisuje period 90-ih godina nakon raspada SKJ i početka disolucije Jugoslavije, posvećujući posebnu pažnju prilikama u Bosni i Hercegovini i njenom krvavom putu ka nezavisnosti. Raspadom SKJ nestale su republičke socijalističke partije a počele su se osnivati nove. Na prvim višestranačkim izborima u Bosni i Hercegovini 18. novembra 1990. godine ubjedljivu pobjedu ostvarile su tri nacionalne stranke: SDA, SDS i HDZ. Period koji je uslijedio obilježen je agresijom JNA na Sloveniju i Hrvatsku, kasnije i Bosnu i Hercegovinu, otcjepljenjem ovih država od Jugoslavije, te postizanje dogovora oko uspostave mira na Balkanu. Napad JNA na Sloveniju bio je kratkog vijeka jer su se obnovljene TO Slovenije i policijske snage uspjele oduprijeti, nakon čega je Milošević svoju politiku usmjerio ka Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Agresijom na Hrvatsku Milošević je uspio da zauzme dio teritorije, međutim nakon uplitanja međunarodne zajednice uspostavljeno je primirje koje je trajalo sve do 1995. godine kada je Hrvatska vojska i policija izvela akciju Oluja. Kada je red došao na Bosnu i Hercegovinu velikosrpska i velikohrvatska politika imali su samo jedan cilj a to je podjela njene teritorije. SDS je na čelu sa Radovanom Karadžićem odmah nakon izbora 1990. godine pokazala otvoreno neprijateljstvo prema državnom poretku Bosne i Hercegovine s ciljem stvaranja samoproglašanih Srpskih autonomnih oblasti (SAO). Po uzoru na SDS, HDZ BiH pokrenuo je formiranje tzv. Hrvatskih autonomnih oblasti (HAO). Posljedica navedenih događaja bila je agresija na Bosnu i Hercegovinu koja se našla u „klijestima“ velikosrpskih i velikohrvatskih politika. Autor je ovo razdoblje koje je preživjela Bosna i Hercegovina nakon uspješnog referenduma okarakterisao kao najkrvavije u njenoj dotadašnjoj historiji, gdje se misli prije svega na genocid koji je napravila tzv. Vojska Republike Srpske u Srebrenici 1995. godine. Agresija je prekinuta Mirovnim sporazumom potpisanim u Dejtonu 1995. godine na čijim osnovama počiva današnja Bosna i Hercegovina.

Knjiga *Dok su gorjele buktinje. Historija socijalističke Jugoslavije* predstavlja izuzetan doprinos historiografiji ovog podneblja uzimajući u obzir to da je u njoj opisan razvoj Jugoslavije od kraja Prvog svjetskog rata pa sve do njene konačne disolucije, jedina ovakvih razmjera u Bosni i Hercegovini. Autor je analizirajući

ISTRAŽIVANJA

nastanak, razvoj i prestanak postojanja Jugoslavije naglasak stavio na dešavanja koja su se nužno odrazila na sam nastanak Bosne i Hercegovine. Raspad Jugoslavije je bio dugotrajan proces ali o tumačenjima razloga njene disolucije ne postoje slaganja ne samo između historičara, sociologa i politologa, već se oni ne tumače podjednako ni iz perspektive država koje su nastale njenom disolucijom. Tih razloga za disoluciju bilo je očigledno i više nego što je jedna država mogla „da podnese“. Da li je to bilo nejasno određeno pitanje nacionalnog identiteta Bošnjaka i prava na samoodređenje do otcjepljenja (narod ili republika), preko nametanja demokratskog centralizma i kasnije usvajanja socijalističkog samoupravljanja, politička i ekonomska kriza sedamdesetih i osamdesetih godina, Titova smrt ili buđenje velikonacionalnih ideja, lista može ići u nedogled i sve zavisi od autora koji će od elemenata uzeti kao relativno najvažniji, pa onda s njim početi svoju analizu. Čitajući knjigu možemo zaključiti da je svaki od navedenih problema na neki način bio razlog raspada Jugoslavije.